

La Botalària

REVISTA CULTURAL

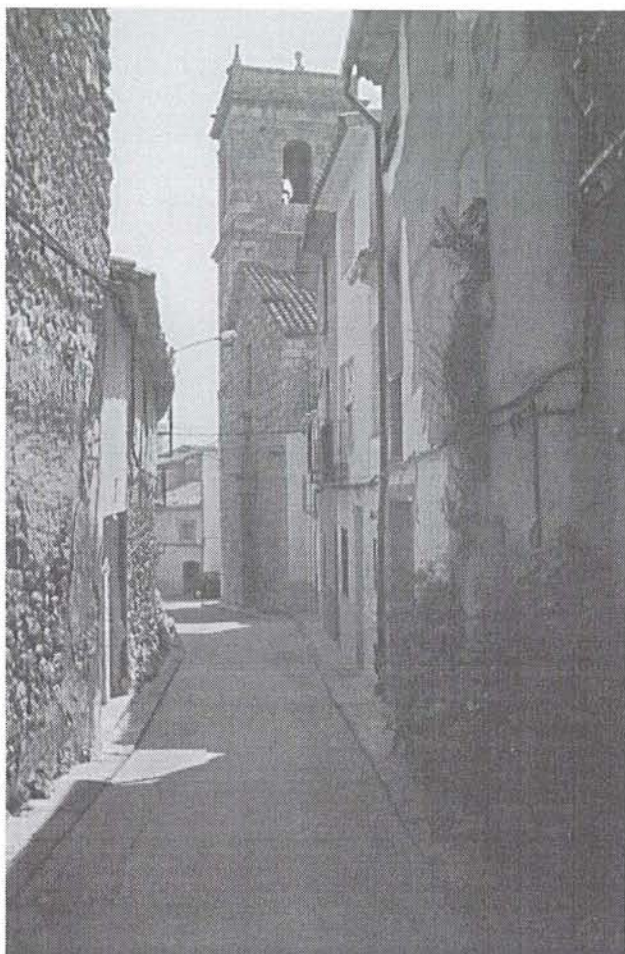
Tardor'97

ANY I, número 0

BORRIOL, un poble

entre barrancs

Vista de la part antiga de Borriol

Tardor'97
ANY I, número 0
Borriol (Plana Alta)
Tiratge de 500 exemplars

Presidenta: Nati Alcañiz i Gascó
Directora: Azucena Cano i Portela
Consell de Redacció:
Cristian Linares i Bayo
Natxo Valls i Falomir
Xavier Andreu i Miralles
Martin Aparicio i Bayo
Diego Tena i Roca

Colaboradors: Leví Rull i Bernat
Vicente Alcañiz i Puertas
Una borriolenca
Antonio Canales

Fotografia: Priscila Pauner i Meseguer
Vicente Bernat
Cristian Linares i Bayo
Nati Alcañiz i Gascó

Edita: Associació cultural Tossal de l'Assut

Imprimeix: Gráficas Mabor
Camí Terrarreja, s/n
Tel. i Fax: (964) 32 10 66
12190 Borriol

Dipòsit Legal: CS-394-1997

Nota: "La Botària", no es fa responsable de l'opinió dels seus col.laboradors en els treballs publicats, ni s'hi identifica necessàriament "La Botària" demana disculpes si comet algun error en dades, noms, etc. en apartat de fotos per al record. Si això pasés preguem comuniquen les correctes a l'adreça corresponent.
Agraïm a totes aquelles persones que han fet possible que es dugés a terme aquest projecte.

EL GARIT

ESPECIALITATS EN SANGRIES

NOU HORARI: VESPRADES, a partir de les 15 h.

Carrer Almassora, s/n • **BORRIOL** (Plana Alta)

EDITORIAL

“... I si fem una revista?...”. Un pensament, una reflexió...No! Una iniciativa. Què fa un col·lectiu de gent quan li surgeix una idea així? Té dos solucions: o deixar-la correr o dur-la a terme. Nosaltres hem optat per la segona.

Borriol té una manca increïble de publicacions sobre temes que parlen sobre la seva història, tradicions, costums, etc. Aquest mitjà serveix per transmetre tota eixa informació a les generacions futures; i a més a més pot servir com a vehicle de comunicació per a la gent del poble. Degut a tot açò i a les ganes de començar un projecte cultural com aquest ha sorgit “*La Botalària*”, revista cultural de Borriol, i voltans.

Aquesta serà publicada regularment amb totes les diferents seccions de les quals està composta, com per exemple un apartat que consta de fotografies antigues col·leccionables, amb molt d'interès històric. Un apartat d'opinió on la gent del poble podrà escriure tot allò que vullga, etc.

Quina serà la resposta de la gent? Imprevisible. Encara que mirant com està la situació avui en dia esperem que no s'agafe, es mire i es tire com si foren uns papers sense valor. Esperem que això no passe ja que tenim la intenció de fer fascicle quan s'acumularan uns quants números de la revista, amb la finalitat tindre guardada aquesta informació històrica de Borriol.

El lema triat per designar el terme "Borriol, un poble entre barrancs" no l'hem ficat per casualitat, sinó més bé perquè Borriol és un gran barranc, una gran vall que s'allarga des de les Costes de la Poble fins les primeres estribacions en el llinar de la Plana. Borriol és un poble format per barrancs, inclús els seus carrers baixen per la vila com si buscaren el riu.

En definitiva, creiem que aquesta era una bona designació per el nostre primer número. Esperem que tot isca bé i aquesta revista amb la nostra millor intenció siga del vostre agrat. Es despedeix atentament la redacció

MOBLES
itarcb

**AMB LA CULTURA I LES TRADICIONS
DE BORRIOL**

Tel. (964) 32 11 11 (4L.) • Fax 32 11 63 • 12190 **BORRIOL** (Castellón)

LES CARTES POBLES DE BORRIOL

L'any 2000 es commemora el 750 aniversari de la 1ª i la 2ª Cartes Pobles de Borriol. Enguany, 1997, fa 747 anys que som un poble, des que el rei cristià Jaume I ens va conquerir aquestes terres mores, especialment a Borriol, on la Moreria adquirí una importància ressenyable, i mostres del recinte encara ens queden en l'actualitat. A l'igual que altres pobles veïns hem decidit impulsar des de la nostra associació cultural una sèrie d'actes que conmemoren els 750 anys de Borriol, entre els quals ens proposem l'edició de temes especials de la Carta Poble en el n° 2 de la revista "La Botalària". El següent escrit pertany a Salvador Babiloni Tena, i el podeu trobar en el llibre "Borriol, en el umbral de la PLana"

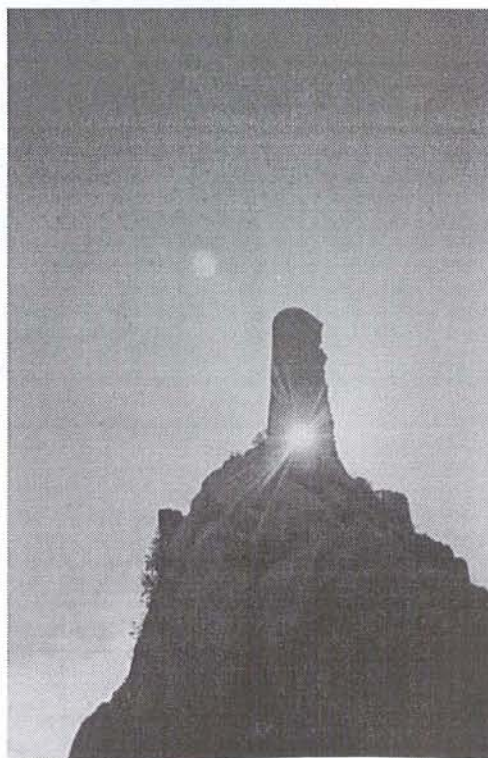
Primera Carta Poble, (12 de febrer de 1250)

El poblament moro de Borriol, amb totes les seues pertinences, fou cedit, abans de conquerir-lo, per Alfons II d'Aragó, el 28 de novembre de 1178, al Bisbe Ponç de Mulualls i Cabild de Tortosa. D'esta forma l'extensió territorial de la Diòcesi arribava fins Almenara. Este era el mode d'excitar l'entusiasme en la lluita dels seus cavallers per part d'Aragó.

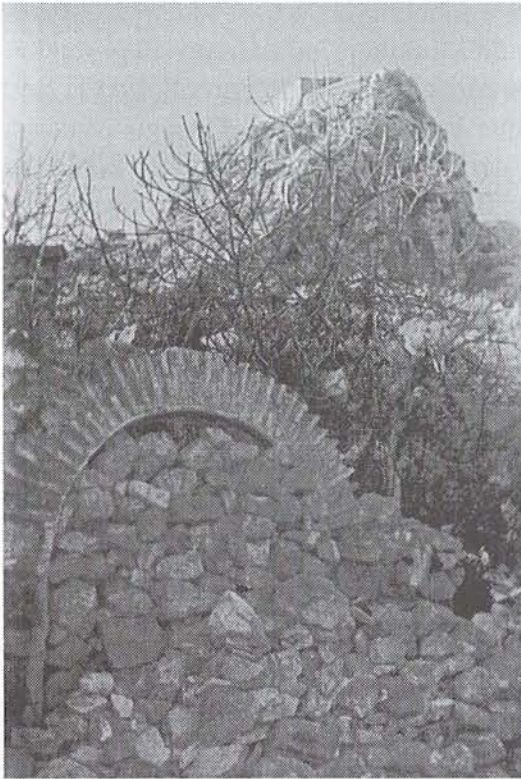
La conquesta de Borriol es realitzà poc abans del Nadal de 1233, pel rei Jaume I el Conquistador sense resistència de la població àrab, la qual mantenia una perfecta convivència amb els cristians conqueridors, fins el 1247 en què al veure l'alçament dels àrabs, el rei els expulsà del Regne i amb ells als de Borriol, el terme del qual restà despoblat. No obstant, i com hem dit ans, En Jaume havia donat ja el castell i el poblament de Borriol al Bisbe de Tortosa Ponç de Torrelles. Aquesta donació té el seu origen en pago a l'ajuda que el Bisbe prestà al rei a Peníscola, el 1225. Com a conseqüència, el 12 de febrer de 1250 el rei concedeix la 1ª Carta Poble:

Campanar de l'Església de Sant Bartomeu

Torre lateral del Castell

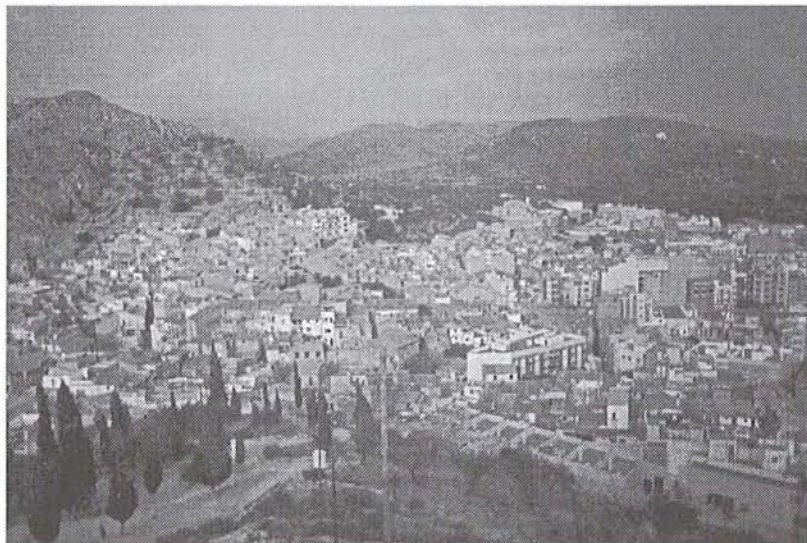
Arc de la Moreria, amb el castell al fons

Hoc est translatum de verbo ad verbum bene et fideliter sumptum videlicet pridie nonas Julii anno domini millesimo ccc° *XIII*°, cum actoritate tamen et decreto venerabilis Johannis de Bruscha justicie Morelle aquodam privilegio regio in pergamento ecripto sigillo cereo apendicio sigillato non reso nec concellato nec in aliqua sui parte abolito seu viciato tenor cuius sequitur un hunc modum, Nouerint unibersi quod nos jacobus dei gracia Rex Aragonum Majoricarum et valencie, comes barchinone et Argelli et dominus Montispesulani per nos et nostros damus et concedimus per hereditatem propiam, francham et liberam uobis Bernardo de maderes, bernardo agulló, raymundio et berengario bertrandi et vestris et cui volueritis imperpetuum totam villam de burriol quam villam habeatis cum pratis pascuis, herbis, liquis, silvis, venacionibus, aquis, molendinis, furnis factis et faciendis, et omnibus terminis heremis et populatis introitibus exitibus affrontacionibus et suis pertinenciis unibersis a celo in abissum ad omnes voluntates vestras et vestrorum cuicumque volueritis faciendas exceptis militibus, clericis et viris religiosis. Retinemos tatem ibi hostes et cabalcatas et causas criminales et civiles et quod faciatis secundum quod facerint alii habitatores valencie et quod hinc ad decem annos aliqua predictarum non vendatis. Concedimus eciam vobis quod predictam villam cum suis terminis possitis intes vos dividare et ibi alios populatores quod et quos ulueritis populare et refinere nobis et dare illis quos ibi populaueritis secundum voluntatem et arbitrium vestrum et divisionem quam iude faceritis laudamus concedimus et confirmamus, datum morelle pridie idus februarii

anno nativitatatis domini millesimo cc°. Quinquagesimo, sig + num jacobus dei gracia regis aragonum maioricarum et valencie comitis barchinone et Argelli et domini montispesulani. Testus sunt p.cornelli maiordomnpus aragonum. Petrus de montecatheno. Raymundus de montecatheno. Guillelmus de angularia. Eximius petri sig + num a. De ulmo qui mandato domini regis pro gonzalbo petri eius notario hec scripsit loco die et anno prefixis.

Sig + num johannis de bruscha justicie morelle prediti qui huic translato actoritatem suam prestitit et decretum. Presentibus testibus raymundo castell notario de xina et dominico sant marti.

Sig + num mathæi de albareis publici notari morelle qui viso originali huic translato me proteste suscribo. Sig + num dominici ros notari morelle publici qui viso originali huic translato pro teste me suscribo. Sig + num bartholomei de almenar actoritate domini regis aragonum publici notari per totam terram et dominicacionem eiusdem qui predictum translantum scripsit et demandato dicti justicie eius iussu actor itatem suam aposuit et clausit die et anno in prima linea contentis.

Vista de Borriol des del Calvari

Açò està traduït paraula a paraula i fidelment realitzat, per suposat, el 9 de juliol de l'any 1318 amb l'autoritat i amb el decret, no obstant, del venerable Joan de Brusca, justícia de Morella. S'adjunta privilegi reial en pergami escrit amb segell de cera, amb apèndix segellat no lligat ni cancel·lat, en cap part abolida la seua validesa, tenor que se segueix del següent mode: A realitzar tot el que Jaume I D.G. Rei d'Aragó, Mallorca i València, Comte de Barcelona i Urgell i Senyor de Montpel·lier per nos i els nostres donem i concedim com a herència pròpia, franca i lliure a vosaltres Bernard de Maderes, Bernard Agulló, Raimundo i Berenguer d'Aguiló, Arnau Barberà, Guillem Escuder, Ferraro de Brusca, Bernard de Quadres i Berenguer Beltran i als vostres i als que els torne a perpetu, tota la ciutat de Burriol, amb tot allò que tinga la vila, prats, pasturatges, herbes, llenya, boscos, caça, aigües, molins, forns fets i per fer i tot el terme amb les muntanyes i planures i qualsevol altres termes erms i població de dintre, fora o acantonada i totes les seues pertinences al vostre cel i completa voluntat vostra i dels vostres i a qui vulga torneu les hisendes, menys militars, clergues i homes religiosos. Mantenim, no obstant, enemics i cavalcades i causes criminals i civils i allò que feu ho feu segons el que feren els altres habitants de València i que des d'ara i fins a deu anys, no vengueu quant s'ha dit abans. Concedim doncs a vosaltres, la citada vila amb els termes que posseïu dividida entre vosaltres i altres pobladors que i als que tornareu a poblar i retindre per a nos i donar a aquells allí on poblareu, segons voluntat i arbitri vostre, ja que amb judici feu, afalaguem, concedim i confirmem. Donat a Morella el 13 de febrer de l'any de la Nativitat del Sr. 1250, Segell + Número Jaume rei per la G.D., rei d'Aragó, Mallorca i València, Comte de Barcelona i d'Urgell i Senyor de Montpel·lier. Són testigs, P. Corneli, Majordom d'Aragó, pere de Montecateno, Raimundo de Montecateno, Guillem d'Angulària. Executat per Pere Segell + número A. de l'Olmo, que ordonat pel Sr. Rei mitjançant Gozalbo Pere, el seu notari, escrigué açò en el lloc i any dits.

Segell + número de Joan de Brusca, justícia de Morella, predictà que açò, traduït per la seua autoritat i decret, prevalga. Com a testimonis presents Raimundo Castell notari de Xina i Domènec Sant Martí. Segell + número Mateu d'Albareis, notari públic de Morella suscriu, com a testimoni, vist l'original d'aquesta traducció. Segell + número de Domènec Ros, notari públic de Morella suscriu per testimoni, vist l'original d'aquesta traducció. Segell + número Bartomeu d'Almenara autoritat del Sr. Rei d'Aragó, notari públic de tot l'àmbit i dominis seus, el qual escrigué la precedent traducció i demanda i per ordre de la seua justícia establí la seua autoritat i concloué el dia i any continguts en la primera línia

GRES BABILONI, S. L.

**Materials de Construcció - Goteig - Manisstes i Paviments
Balustres - Celosíes - Columnes i Pedres**

Ctra. Morella, Km. 7'9 • Tel. 32 15 25 • Fax 32 10 33
12190 **BORRIOL** (Castelló)

EL PLA I LA SERRA

ELS POBLES DEL PLA DE L'ARC I LA SERRA DE LES CONTESES (Serra de Borriol)

1. QUÈ ÉS EL PLA I LA SERRA?

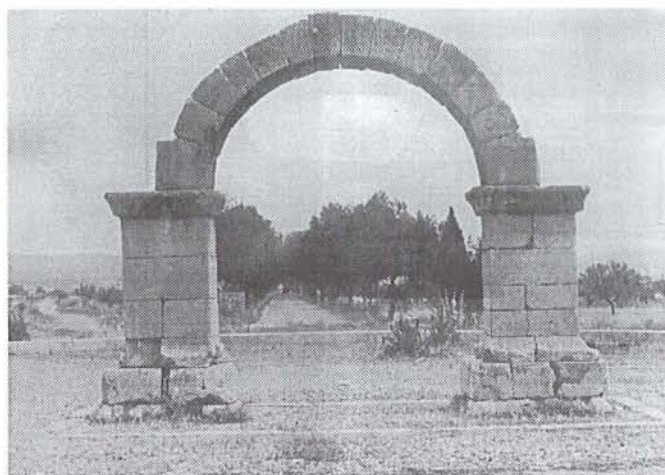
I. Per una primera caracterització.

Cal centrar-nos, en primer lloc, que el present estudi està enfocat des de la perspectiva nacional de les terres valencianes i, com a tal, cal enquadrar la zona d'estudi, la comarca o subcomarca del Pla de l'Arc i la Serra de les Conteses, dintre de la comarca de la Plana Alta o la Plana de Dalt, segons el criteri que es trie, que a la volta pertany a les comarques del nord valencià, agrupades administrativament baix el nom de la província de Castelló.

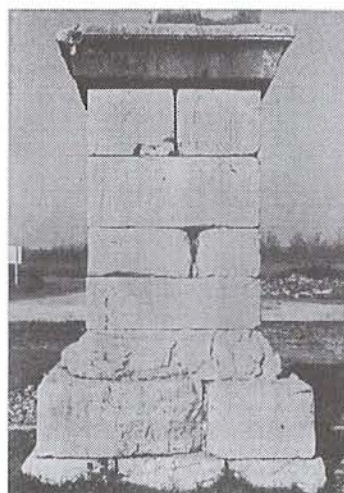
orogràficament parlant, és un accident geogràfic en forma de planura irregular envoltat de muntanyes, que s'origina entre els termes de Cabanes, Benlloc, la Vall d'Alba, la Poble Tornesa i Vilafamés, a pesar de que les dues darreres poblacions no estiguen assentades pròpiament en ell, sinó en la falda d'una muntanya i en una petita olla envoltada d'altures mitjanes, respectivament.

La Serra de les Conteses és una immensa serralada prelitoral, que destaca per la seua majestuositat, a causa d'estar prop de la costa; i es presenta de forma més que abrupta i accidentada al terme municipal de Borriol (Coll de la Serra a 620 m. i Penya del Corn a 729 m.) i al de Sant Joan de Moró (Tossal del Mollet, a 724 m.), i de manera menys acusada i esgraonada en Vilafamés i la Poble Tornesa (Tossal de la Balaguera).

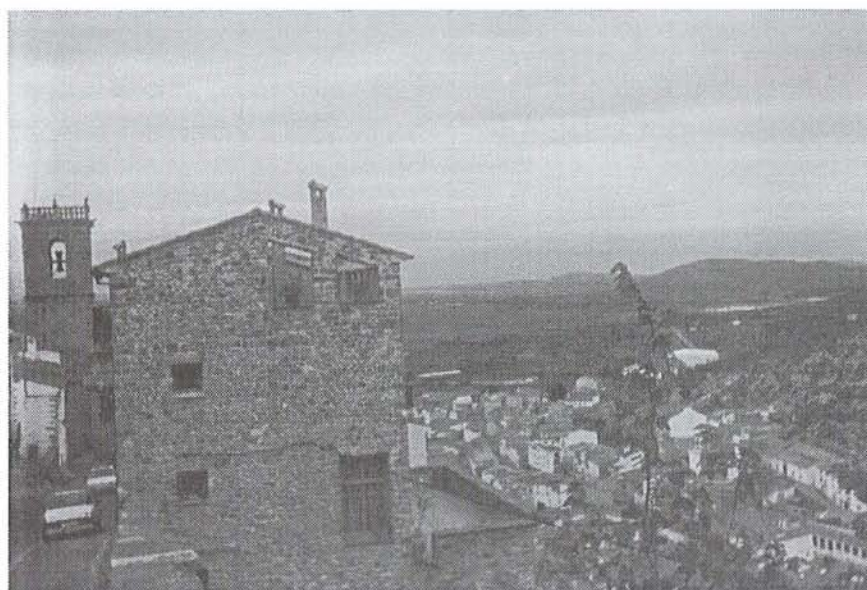
La realitat és que "el Pla i les Serra" com a entitat geogràfica i social a part no ha sigut concebuda conscientment, sinó que en el queviure del dia a dia dels habitants dels diferents nuclis de població que la integren, cosa més que suficient per iniciar des d'ací una merescuda tasca, de la qual destaca el buit treball amb què ens trobem avui en dia. L'escriptor Manuel Sanchis Guarner, en la seua obra "*Els pobles valencians parlen els uns dels altres*", ha estat qui millor i primerament ha sabut reflexar la realitat objectiva d'aquesta zona, amb pobles que sempre han compartit característiques semblants, amb unes estructures històriques i culturals (romeries de Sant Miquel de Moró i de les

Arc de Cabanes

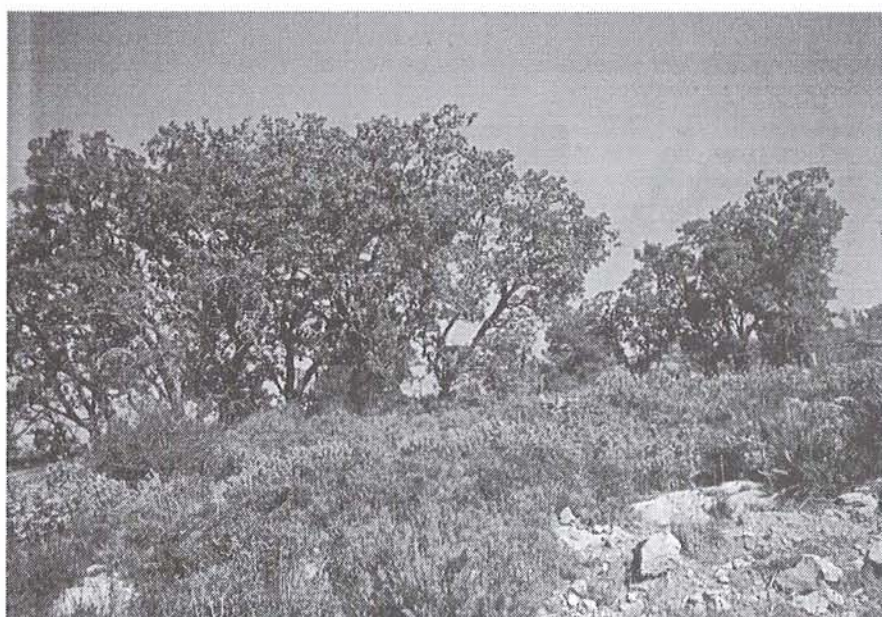
Detalls de les bases de l'Arc de Cabanes

Vista de Vilafamés

El Pla de l'Arc i la Serra de les Conteses comparteix la comarca administrativa de la Plana Alta amb la subcomarca de la Serralada del Desert de les Palmes i la Ribera costanera (Benicàssim, Orpesa, la Ribera i Torreblanca) i la pròpia subcomarca de la Plana dellà el Millars, amb els populosos municipis de Castelló de la Plana i Almassora. És per això que la definició atorgada per Sanchis Guarnier ha estat la més encertada, que no pas aquella que s'empra en l'organització estatal: *"La confluència de la rambla Carbonera i el riu Montlleó origina la rambla de la Viuda, principal afluent del riu Millars. Entre la dreta de la*

rambla de la Viuda i els serrats del Desert de les Palmes (728 m.) hi ha una subcomarca de petites planures i suaus ondulacions triàsiques, el nucli de la qual està constituït per un extens pla d'uns 326 Km, que rep el nom de Pla de l'Arc a causa d'un bell arc romà que es conserva al seu bell mig, en terme de Cabanes". La Rambla de la Viuda constitueix la delimitació natural comarcal en la part occidental i creua els termes de la Vall d'Alba, Vilafamés, Sant Joan de Moró i Borriol, de nord a sud, i s'esdevé com un dels dos fenòmens geogràfics caracteritzadors i delimitadors més importants del Pla i la Serra. L'altre accident orogràfic és la serralada del Desert de les Palmes, que voreja la comarca i la separa de la costa per la part oriental, també de nord a sud, i travessant els termes de Cabanes, la Pobla Tornesa i Borriol. Aquests dos components del relleu tanquen la comarca per les dues bandes, deixant entre mig una gran vall de forma cònica invertida que, començant tímidament a Borriol, s'accentua i s'amplia considerablement en les seues postres estribacions, conformant la gran planura del Pla de l'Arc, després d'haver intercalat zones de transició orogràfica a l'altura de la Pobla Tornesa i Vilafamés.

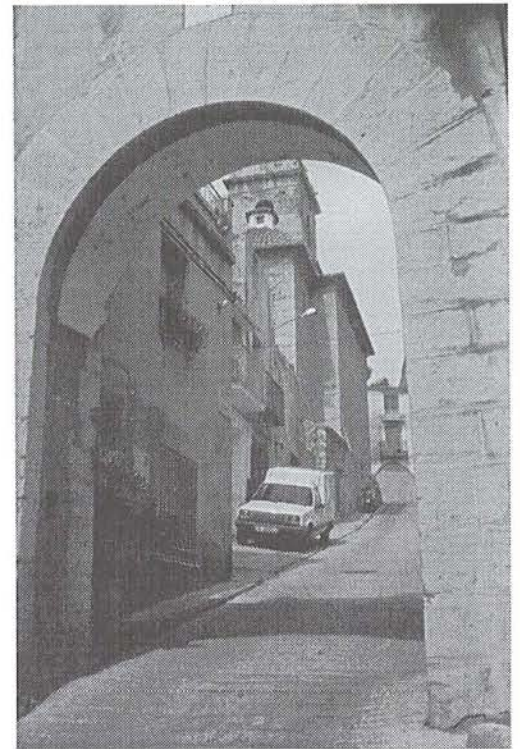
Carrascar a la Serra

Ermita de Sant Vicent

Sanchis Guarner també va saber reflexar amb un plantejament molt oportú el caràcter dual i ambigu de la comarca, enclavada entre la Plana i el Maestrat: *“Aquesta subcomarca del Pla de l’Arc assenyala la transició de la Plana als massissos muntanyencs que foren dominis del Maestrat de Montesa, i és travessada per la carretera de Castelló a Morella i el Baix Aragó. Les terres del Pla de l’Arc, fora d’algunes penyes pelades, estan conreades íntegrament amb els secans mediterranis, i hi ha algunes hortetes als entorns dels pobles, dels llogarets i de les bones masades que hi abunden extraordinàriament”*. Un altre fenomen destacat pel cèl·lebre assagista suecà és la gran població dispersa que caracteritzava la zona, més abans que ara, sobretot en l’immens terme municipal de Vilafamés, del qual es van segreguar les pedanies o aldees, avui pobles, de la Vall d’Alba, el 1925, i de Sant Joan de Moró, el 1989, municipis que, encara actualment presenten una important i abundant població de masies i aldees rurals. En aquesta obra considerem la concepció de Sanchis Guarner com la primera i més adequada de totes les observacions i definicions que s’han fet dels pobles d’aquesta comarca, fins el moment. És clar i palpable que parlem d’una comarca de petites planures combinada amb formacions muntanyoses, que inclou tant el Pla pròpiament dit, així com la planura de Moró i la Vall de Borriol, i altres zones determinades de semblant terreny.

Portal de València

Cal identificar-la d’avant mà com a una zona de transició, intermitja, entre dos grans entitats comarcals: la Plana i el Maestrat, amb vincles comuns amb aquestes zones i amb característiques pròpies i comunes tan sols en l’àmbit de la comarca, ja que cap d’aquests pobles ha pertangut mai a la història del Maestrat ni a la geografia de la Plana, per més vincles que s’hagen mantingut i es mantenen amb les dues zones. Són quelcom a part, amb el fet diferencial de qualsevol terra de transició.

BAR PAUET

*Especialitat en Esmorzars
i Tapes variades*

Avgda. Saragossa, 77 • Telèfon 32 11 41
12190 **BORRIOL** (Castelló)

Carnicería LA FONT
CASA JULIO

MAXIMA QUALITAT • EN CARNES DEL MAESTRAT
EMBUTITS CASOLAS, CECINA
PERNILS DE TEROL, PERNILS DE PORC IBERIC

Plaça La Font, 12 • Tel. 32 12 03
BORRIOL (Castelló)

RECUPERACIÓ DEL BALL DE L'ARQUET

Les ancestrals festes de Sant Cristòfol de Borriol, que van ser recuperades l'any 1995 gràcies a la col·laboració i interès aportat pels veïns dels carrers Fondo i dels Rajolars, després de gairebé mig segle d'absència, ens han deixat el ball de l'Arquet com l'única representació del folklore borriolenc en l'actualitat. Em de destacar la participació en el Pregó infantil de les festes de la Magdalena de Castelló, així com la participació en la XIII Setmana Cultural, i aquest any en les festes de Sant Vicent i Sant Cristòfol.

Aquesta senzilla dansa, que fou ballada per darrera vegada l'any 1949, constitueix un esdeveniment sense precedents per a la recuperació de la oblidada cultura popular local.

Cal dir que, aquesta extingida manifestació artística ha sigut recuperada juntament amb les festes de Sant Cristòfol perquè era en aquestes dades quan era desenvolupada.

Avui en dia, les xiquetes que el ballaven són ja dones d'edat avançada, i han estat qui s'han encarregat d'ensenyar el ball a altres de més joves, entre les quals es troba la mestra borriolencina Maria Teresa Bernat, que ha dirigit i encapçalat laboriosament tots els assajos, i també Maite Sos, que actualment ensenya balls populars a les xiquetes del Col·legi l'Hereu.

Aquell any 1949 la dansa es va fer amb el so del clarinet, la trompeta i la caixa, i a més d'açò hi hagueren deliciosos versos per part de la rapsoda local Rosario Montañés, que foren recitats pels xiquets; fou el "tio Beltran" qui s'encarregà dels assajos d'aleshores.

Xiquetes ballant a la Plaça La Font

D'OLIVA

TERRACOTES - TAULELLETS - MARBRE ANTICAT

MAGATZEM I EXPOSICIÓ:

CTRA. CASTELLÓ-MORELLA, KM. 8'200

TELS.: 22 01 05 - 32 17 60

FAX: 22 21 59

12190 BORRIOL

Xiquetes ballant al carrer Fondo

Component del grup mostrant el traje típic

Paco Zaragoza

TALLER
I
JOIERIA

C/ Hereu, 2 • Tel. (964) 32 11 82
12190 • BORRIOL (Castellón)

CARNICERIA
EL
RAVAL

Dr. Portolés, 7 • Tel. 32 10 57
12190 BORRIOL

ENTREVISTA

HANBOL BORRIOL

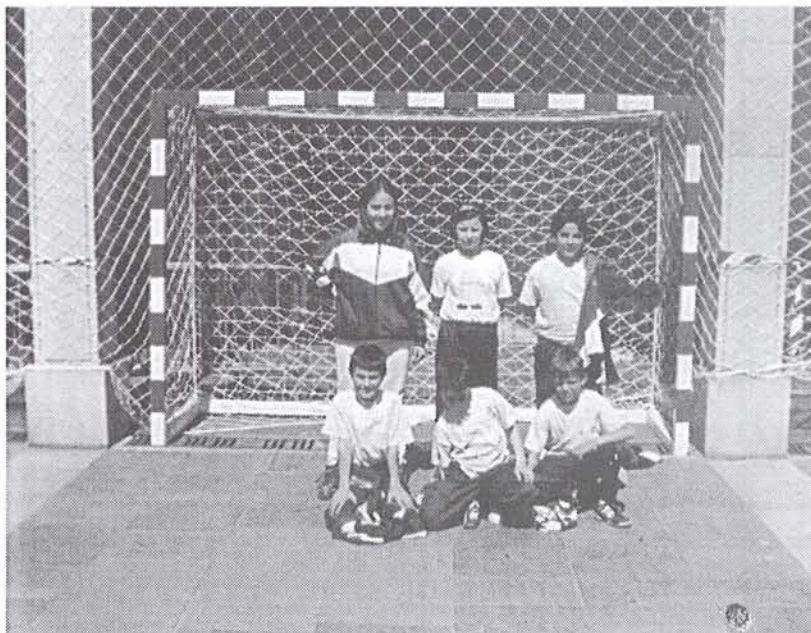
HANBOL A BORRIOL

Des de l'any passat Borriol ja té el seu propi equip d'handbol. Una vintena de xiquets entrenen dos cops per setmana per poder estar a punt el dissabte. **“És molt dur, sobretot als entrenaments, ja que no disposem de camp propi per a entrenar”**, comenta Sílvia Sos, entrenadora dels dos equips existents actualment. **“A més a més, no disposem de transport propi per a l'equip, i hem d'utilitzar el públic, per la qual cosa la combinació no es massa bona.”**, comenta Sílvia.

Representació de l'equip de Handbol, campió del torneig a la Plaça Santa Clara (Castelló)

La trajectòria de l'equip no ha pogut estar millor. L'any del seu debut, l'equip femení començà discretament, però, a poc a poc, anaren millorant el seu joc i acabaren la temporada en cinquena posició. Enguany s'ha creat un nou equip amb xiquets i xiquetes d'entre deu i onze anys. Els dos equips s'han mantingut durant tot l'any en posicions capçaleres, i l'equip femení ha aconseguit el campionat de lliga amb la excel·lent materialització d'haver estat imbatudes, aconseguint una mitjana de quasi vint gols per partit.

Alguns components de l'equip de Handbol de Borriol

“És molt important per a nosaltres haver aconseguit aquest títol, ja que demostra que ha valgut la pena tot el nostre treball durant la temporada i que ací també juguem un handbol de qualitat”, diuen les jugadores. començaràn la lliga provincial, una lliga molt més exigent, amb les màximes aspiracions. Per altra banda, l'equip masculí ha acabat en segon lloc, a un pas del títol, una posició molt important tenint en compte que es la seva primera temporada. Segons la entrenadora, **“ara els objectius per a l'any que ve són consolidar-nos com a equip en la lliga provincial i anar millorant a poc a poc, i pel que fa als menuts, compartir i fomentar l'ús del handbol.**

DIEGO TENA I ROCA

OPINIÓ

DONES I TREBALL: DISCRIMINACIÓ DE LES DONES AL TREBALL

La dona ha estat menyspreada des de sempre i vista com un ésser inferior en tots els aspectes, tant físics, per ser considerada menys forta que un home, com psíquics, per assegurar que són menys intel·ligents. Hi han diverses manifestacions que fan sentir a la dona dèbil i impotent: l'encalç sexual, la discriminació al treball, etc.

En els últims anys i amb l'excepció dels serveis i l'administració pública, a penes s'han creat llocs de treball per a la dona. Tanmateix, pareix que la dona ocupa una bona part de l'economia sumergida, sense seguretat, amb baixos salaris, etc.

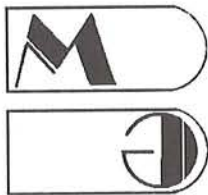
Totes aquestes afirmacions acompanyades de xifres estadístiques que assegurin que els homes cobren més que les dones, ens mostren una situació un tant preocupant per a aconseguir aquesta igualtat que es persegueix. Alguns teòrics defenien que les característiques del treball femení havien de ser les següents: el treball no hauria de necessitar coneixements específics, hauria de ser manual o amb maquinària senzilla i que no necessitara massa esforç físic, o siga, a la dona treballadora se li exigeix ser hàbil i ràpida però sense massa responsabilitats.

Totes aquestes afirmacions pareixen injustes però realment molta gent les recolza directa o indirectament i, així, contribueixen a que la dona moderna continue trobant problemes a l'hora d'incorporar-se al món del treball. Les excuses típiques de la societat masclista són sempre les mateixes i cada vegada més absurdes ja que acusen a la dona de l'atur, però pensem un poc, per què no s'ocupen ells de les feines que asseguren són de "dones" i deixen que les dones es posen en els llocs d'ells?

La situació és injusta i no deuria de ser així, les dones són tan útils com els homes i si no ocupen certs llocs de treball és perquè no els donen l'oportunitat. Encara que, a poc a poc, aquest problema va superant-se, encara ens queda lluitar molt per arribar a la igualtat.

Una borriolenca.

BABILONI

MARBRES I GRANITS

Lápides - Cuines - Cambres de Bany

Avgda. Saragossa

Tel. Taller (964) 32 17 91

Tel. Part. 32 10 80

12190 • BORRIOL
(Castelló)

OPINIÓ

BUDA I PEST, DUES CIUTATS UNIDES PEL DANUBI.

Poques ciutats estan tan condicionades pel riu com Budapest. El Danubi constitueix l'essència principal sobre la qual gira el moviment de la capital hongaresa. El riu, de fet, era l'obstacle que segles enrere impedia la unió dels dos nuclis urbans de Buda i Pest, que posteriorment formarien la capital d'Hongria. Avui, la ciutat viu de cara al riu. Els gairebé trenta quilòmetres del Danubi que travessen Budapest són el principal escenari de la vida de la metròpoli. La major part dels edificis més importants, com el Parlament, l'Acadèmia de les Ciències, el Casino o el Castell estan al costat del riu, com també les grans avingudes i carrers que fan de Budapest ungrancentre cosmopolita. El riu, però, també permet aïllar un conjunt d'edificis de l'aglomeració de la ciutat. L'illa Margarida enmig del Danubi, i entre Buda i Pest, ofereix la més absoluta tranquil·litat en un passeig pels seus carrers. Fins i tot es pot arribar via fluvial a Viena en tan sols quatre hores. L'herència de l'època imperial es recull a Budapest, principalment, en dos castells: el de la ciutat i el de Vajdahunyad. El primer presenta les restes de l'església gòtica de Torre Margarida, la porta de Viena, l'església Maties i el Palau Reial, que acull tres museus. El segon és un conjunt de reproduccions d'edificis reials que avui es troben en territori romanés. El començament del segle XX va significar per la capital hongaresa l'aparició de nous banys termals. Altres més antics, alguns daten del segle setze, van ajudar a promocionar a Budapest com a important centre de descans i tractament termal. Els banys de Rudas (construïts el 1566 pels turcs), Rac (femenins) o Lucas (s. XIX), configuren, juntament amb les quatre piscines Gellert (autèntiques belleses modernistes), un circuit d'espais per al relax que atruen milers de ciutadans arreu d'Europa. De fet, els banys són només un dels interessants aspectes que ofereix Budapest. La resta, són fàcils de descobrir.

LEVÍ RULL BERNAT

HNOS. CHIVA

**GÈNERES DE PUNT - PERFUMERIA
DROGUERIA - PAPERERIA - MERCERIA**

Sanchis Guamer, 9
Tel. (964) 32 11 18

12190 BORRIOL
(Castellón)

Segurs **CATALANA
OCCIDENT**

Anaceli Balaguer Balaguera
ASSESSORIA

Raval Doctor Portolés, 6
Tel. (964) 32 13 69

12190 BORRIOL
(Castellón)

Núm. 1 • **L'últim any a l'escola**
Any 1955, xiquets i xiquetes nascuts al 1942, al pati de l'escola amb En Alfredo Propietat de *Martín Aparicio i Bayo*.

Núm. 2 • **Primer curs d'E.G.B.**
Any 1983, xiquets i xiquetes nascuts al 1976, al pati de l'escola amb Na Paqui Monfort Barberá Propietat de *Natxo Valls*.

Núm. 3 • Pasqua pel terme.

Any 1966, Lolita Bayo "la valera", Mª Carmen "la vinatera", Vicentica Valls, Utxi "l'andalusa", Encarna Espadas "La Xeta" (que viu a Palma)
Mª Carmen Esteve "la corbelleta" i Mª Ramos "de Valls"
Propietat de *Lolita Bayo*.

Núm. 4 • Exposició de caça a la Font

Any 1964, Juan Balaguer "El Basero" caçador del jabalí amb la seua germana Rosario Balaguer, Mª Vicenta Linares (del mas de Terongeta), Paco "el Rosero" i Tónico "l'Herberet".
Propietat de *Teresa Vilarrocha*.

Núm. 5 • Monges a l'Hortet (actualment església de Sta. Maria)

Any 1930, José Castellano "Eusebiet", José Pallarés "el Monjo", Vicente Llorens, Sentet "L'Ariño", Josefina "L'Ariño", Adela Celades "La Potecaria", Rosario "de Molins", Antonieta "la Miralla", Silvia, Tereseta (dona de José Pallarés), Dolores "del Rosso" i Antonia Ramos "de Josepos"
Propietat de *Laura Portolés*.

Núm. 6 • Dinar de companyes de treball al Maset de l'Assut d'Antonieta la Rulla.

Any 1974, Companyes de la fàbrica de camises. Tere Parrilla, Consuelo Esteve "la Rosaura", Pepita Chulvi "el Trinquet", Consuelo Safont Pallarés, Carmencita Falomir "la Pastelera", Rosarito Sos, Antonieta "la Rulla", Paula Hernández "la Madrilenya", Xelo "d'Anita Peua", Lola Francisco, Mª Carmen Vilarrocha "la Saboqueta", Erondina Personat "Tecleta", Lolita Bayo "la Valera", Tere Personat "Tecleta" i Tonica Sos. Propietat de Lolita Bayo.

Núm. 7

Any 1960, Un dia de Pasqua. Benjamín i Adelino Santamaría, Jose Juan Peris, Santiago Gascón, Manolo "El Toio", Pedro Salvador, Roberto Valls i Juan Balaguer. Propietat de Teresa Vilarrocha.

Núm. 8 • Boda al Bar de Clavos (actual Carajillo)

Any 1964, Boda de la tia Tonica "La Valera" i Juan Camino. Familiars i amics que ajudaren a servir. Propietat de Teresa Vilarrocha.

Núm. 9 • Festa de Sant Vicent

Any 1966, Foto típica d'eixa festa. Tere Vilarrocha, Erondina Personat "Teclera", Mª Carmen Portolès "la Catxutxa" i Fina Aragón "de Bibiana"
Propietat de *Teresa Vilarrocha*.

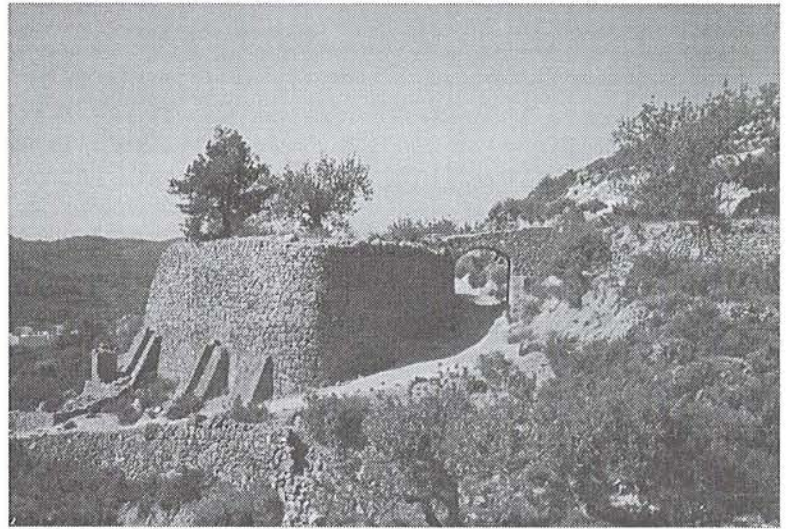
Núm. 10 • Quintos del 72-73

Any 1970, Dia que els van medir per anar a la mili. Toni Mayo, Vicent Pallarés, Eliseo Tena (72), Manuel Balaguer, Sito Sala, Fernando Safont, Fernando Vicent, Benjamín Santamaría Salvador Bernat, Fernando Alfaro, Ximo Solis, Pepe Camino, Manolo Tomás i Vte. Fernando Santamaría (73).
Propietat de *Vicente Meseguer*.

AMB LA PÈRDUA DELS NOSTRES CAMINS, PERDEM EL NOSTRE PASSAT.

El motiu d'aquest escrit és per conscienciar a tota la gent, sobre la degradació d'algunes de les nostres sendes i dels camins del nostre terme municipal. Aquelles que un dia foren de gran servei per a nosaltres i els nostres avantpassats. És realment trist el vore com unes quantes d'eixes sendes més emblemàtiques del nostre terme estant sent virtualment arrasades pel simple capritx, d'uns senyors, el hobby i diversió dels quals és simplement anar amb les seues motos preparades, per camins o llocs angostos de difícil accés, sense el més mínim respecte o mirament envers la resta, destrossant, a poc a poc, eixe llegat que un dia ens van deixar els nostres avantpassats.

Exemple de camí deteriorat (La Serra)

És també trist i dolorós vore com tots ens quedem impassibles davant aquesta injustícia i barbaritat, sense que cap autoritat pose remei.

Per què no reflexionem tots i les recuperem? Especialment els qui tinguen alguna opció a posar remei, el que deuriem de fer és intentar recuperar les sendes i camins del nostre terme, amb gran història, per els que caminant i passejant a través d'ells podem accedir a molts dels bells paratges borriolencs i que molts no coneixem, bé per comoditat o bé perquè els ignorem.

VICENTE ALCAÑIZ PUERTAS

El Teu Ambient

Carajillo

PUB - BORRIOL

CULTURA

LA CULTURA IBERA A BORRIOL (I)

Els Ibers foren els primers pobladors estables de les terres borriolenques, abans que vingueren els romans i després d'ocupacions de l'home prehistòric en llocs com el Castellet de les Ermites i el Molinàs. El seu territori s'estenia des del Ròdan fins al Segura, amb una cultura material basada en les relacions amb els fenicis, els grecs i els celtes, florint abans del segle V abans de Crist o ja dintre de l'ocupació romana de la península. Els poblats ibers borriolencs més importants eren els del Tossal de l'Assut i el del Tossalet de les Forques, i Borriol suposa ser un dels llocs d'habitament més importants de tot el territori iber, fet que desconeixen molts habitants de la vila.

LA CULTURA ÍBERA A BORRIOL

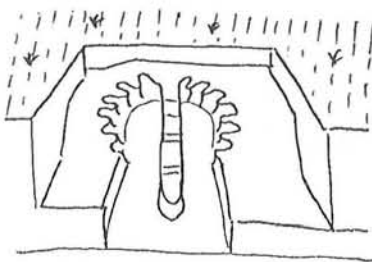
Els jaciments que trobem al terme de Borriol són plens de ceràmica feta a torn, de coccio forta, color gris rosat i qualque altre fragment decorat amb circumferències concèntriques de sanguina, en companyia de ceràmica negra campaniana i altra també ibera de tradició primitiva. Són dos els poblats més importants de l'època ibera en aquestes terres: el despoblat ibèric del Tossal de l'Assut i el despoblat ibèric del Tossal de les Forques.

El Tossal de l'Assut es troba a la part "E" del terme, a tres quilòmetres del poble i en la partida de l'Assut. Està formada de triàsic rosat, té quaranta metres d'elevació sobre el seu peu i presenta una forma cònica amb base ovalada quin diàmetre major va de ponent a llevant; el vessant nord és penya-segat agudíssim, mentre el migdia és esgraonat i amb racers. És en la part del migdia on es troba l'estació ibèrica els vestigis de la qual acusen un gros nucli de poblament el qual ocupa tota la muntanya en la part alta i mitja del carassol. Entre els grans muntons de pedra solta i runes es deixa veure quantitat de plantes d'abric, predominant el quadrat amb obertura cara migdia i cara la mar; entre aquestes parcel·les es veuen parets llargues paral·leles al vessant, a manera de terrasses o muralles. Tot el jaciment és un llit espès de ceràmica ibera acompanyada d'alguns fragments d'hel·lenística i restes de queviures compostos

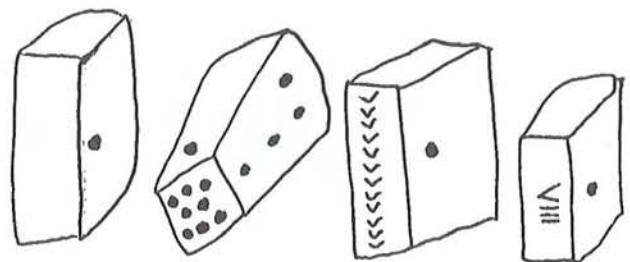

d'ossos i moluscles. Les formes de ceràmica predominants són les d'ús ordinari en grans grandàries i sense decorar; també es veuen molins de mà i de torn. Amb motiu de fer saltar un gros estrat en la paret corma (aquesta muntanya és convertida en cantera per fer rastells d'acera) aparegué un tall de jaciment en forma de cornaló que donava quatre estrats. En el primer apareixia ceràmica ibera feta a torn i decorada; en el segon ceràmica ibera de tradició primitiva; en la tercera terrissa de l'eneolític i en la darrera part la terra verge. El jaciment d'aquest despoblat dona una major quantitat de vestigis quan més es davalla, apareixent en la part baixa ceràmica feta a torn, sota els fonaments de les parets de factura ibera. A mig quilòmetre d'aquest tossal al NW, en un hort, han aparegut sepultures en vasos de cremació pertanyents a aquesta cultura. Allò més interessant del despoblat és que l'àrea que ocupa no ha estat conreada per l'agricultura, amb possible bona conservació de la planta i la urbanització.

Pel que fa al poblament ibèric del Tossal de les Forques, cal dir que es troba situat en una muntanyeta, cap a la part S del terme i a un quilòmetre escàs de Borriol. Amb una alçada de vint-i-cinc metres des de la seua base. El vessant EN és penya-segat, el SE de fàcil accés i el NW presenta una llometa que com istme uneix la muntanya adjunta formant un coll; en la part corma presenta una meseta on es troba el poblament, restant encara a la vista algunes plantes d'abric i parets de pedra adobades de fang com muralla de factura ibera. La major part de l'àrea que ocupa aquest despoblat en l'actualitat és terra de conreu de garrofers i ametlers, encara que abandonats, i el jaciment està tot revolt per la superfície. Tot el lloc on es troba el mobiliari de la cultura ibera ocupa una quarta part de l'extensió que ocupa el despoblat del Tossal de l'Assut. En el vessant EN i prop de la meseta es troba un gran solc excavat que aïlla estratègicament aquest tossalet del seu istme. Aquesta fossa excavada és molt típica dels poblats ibèrics valencians septentrionals, com el Mas del Pi a Benicàssim o la Magdalena a Castelló.

Maqueta del forn de les Forques

Divises en els pendículs de les Forques

El llot del jaciment és ric en mobiliari, amb ceràmica en quantitats desproporcionades a altres despoblats. Entre aquesta quantitat abundosa es deixen veure formes selectes i molt decorades; també apareixen pesos de teler de formes variades, molts dels quals porten divisses variades. També la quantitat de molins a mà i a torn resulta desproporcionada a l'àrea del despoblat. En la part corma de migdia apareixen gran quantitat de fragments de ferro pertanyents a eines agrícoles, d'indústria i de guerra; entre aquestes desferres solen trobar-se altres metalls en fragments i peces ostensòries com làmines circulars ornades, cadences i fibules, etc. Un sondeig fet per Joan Porcar el desembre de 1931 va donar com a resultat, en una àrea de 1'50 m de quadrat per 0'6 m de profunditat, dues llances tortillades, un falçonet, una rella, part d'una aixada i fragments d'argolla i dagues, acompanyat tot d'una amforeta púnica, un vas petit campanià i un altre de factura iberica. Tot aquest mobiliari aparegué sobre la roca i cobert amb fragments de vasos grans posats a sobre en sentit de cassola; la terra era recremada en cendres entre la qual apareixien punxons d'os recremat. En la part corma de ponent en els jaciments apareixen tarrossos d'ocre en tons variats a manera de matèries colorants. En la part baixa, cap al S, i a quaranta metres allunyat del poblat, apareixen soterraments en vasos de cremació indicant necròpolis. En la part corma de l'E apareixen unes grosses peces de fang, ig cuït en forma d'atobons que medeixen 0'40x0'30 i 0'10 d'espessor, que foren arrancats pel forcat al llaurar. Semblants atobons es troben també en el vessant baix de cara ponent. En una altra expedició de Joan Porcar, el gener de 1932, qui pagà l'excavació, va descobrir un forn ibèric de ceràmica.

La troballa resulta ésser un dau de forn íber, el qual apareix dividit en dos cambres per mitjà d'una espiga central perpendicular a la boca que fa de matxo; cadascuna d'aquestes cambres forma una cavitat ovoïdea en diàmetre major paral·lel a l'espiga. En les parets que constitueixen la camisa d'aquest dau s'obren unes grans correderes en forma cònica, essent l'eix corbat a manera de bec de llàntia, les quals constitueixen la foradada del forn. El nombre d'aquests conductes o forats és de set per banda, portant tots una simetria regular, no matemàtica. Totes aquestes correderes irradien a un centre descrivint, al parèixer, un cercle. El canó on comuniquen les cambres del dau és format per parets de superfície plana, essent les laterals en sentit vertical i el sol de canó, amb superfície plana, dona una recta amb el sol del dau tenint un desnivell de 2'00x0'10 m en vessant cara a la boca. A l'extrem anterior el sol del canó presenta un angle recte de camisa, indicant la paret posterior del cendrer o fons; en la part dreta i posterior, el dau ha aparegut abovedat, donant en forma la mateixa cavitat ovoïdea que dona el sol. Pel que fa als elements i sistemes constructius, aquest dau és fabricat amb atobons de fang cru elaborats amb terra pinyolada sense garbellar, emprant-se per aital fi la mateixa terra que dona el jaciment geològic on està empotrat. Aquesta terra, feta fang, va mesclada d'una quantitat considerable de brins de vegetals trists o fermentats; les cavitats que descobreixen l'espessor d'aquests atobons donen un ple positiu similar a la palla trida d'ordi i griances, no podent-se precisar ben bé. Per analogia els terrissers actuals empen el fang mesclat amb fem per adobar la camisa dels forns ceràmics. Aquets atobons han estat fets a motllo i a mig secar han estat repassats amb una eina de ferro fent-los estries en forma d'X a cadascuna de les cares amb la fi de que lligaren ben bé en la construcció. L'adob per lligar els atobons era un brou de fang molt clar passat per sedàs, ben tamisat, adherint-se perfectament bé un amb l'altre.

CARNICERIA - SALCHICHERIA
ESCRIG
EMBOTITS CASERS
FABRICACIÓ PRÒPIA
C/ Colón, 2 - Teléf. 32 14 48
BORRIOL (Castelló)

Joan Baptista Porcar
(Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura)

CULTURA

LITERATURA

RITUS, DITES I COSTUMS

Quan els abellerols canten insistentment i van pel cel tots junts i imparables és bon segur i senyal de que plourà. Els més vellets i velletes de Borriol deien que aquest pardal portava l'aigua. Quan el cel està tacat, esgraonat, també es diu que és senyal de que va a ploure. A més està la dita que ho afirma:

"El cel a taquetes, aigua a les bassetes"

Recordeu que cal tallar les canyes en lluna vella, ja que del contrari es podreixen i clavillen prompte.

ANTIGUES TRADICIONS

Antigament, a l'arribada de Carnestoltes, els borriolencs es disfressaven i anaven pel carrer com si anaren normalment vestits, els homes amb draps de dona, alguns d'agüeles i algunes de mascle. Actualment, però i gairebé des dels temps de la dictadura de Franco aquesta típica tradició pràcticament va desaparèixer, uns diuen que amb la censura i altres per un esdeveniment particular que succeí, ja que aprofitant que es portava la cara tapada determinada persona va aprofitar per cometre un assassinat. A finals dels anys setanta encara quedaven algunes reminiscències de persones aïllades que encara continuaven disfressant-se el dia de Carnaval, i moltes persones encara ho recordaran, però la cosa va anar perdent-se fins a avui en dia, quan tan sols ens queda alguna cosa en la memòria. Al dia d'avui les Carnestoltes només són celebrades a mode de desfilada pels escolars del Col·legi Públic l'Hereu, a diferència de la més estricta tradició, en la que es disfressaven tan grans com menuts, cosa que avui els pareixeria estúpid a molts habitants. Hom anava per on volia, pels carrers del poble bambant com un boig, a voltes amb la cara tapada i altres no, però sense vergonyes, tant els homes com les dones. No estaria malament recuperar aquesta tradició tan borriolenca, a pesar de que ens resultara estrany, ja que als nostres avantpassants no els sentava rar. Potser si es vulguera tornar a fer actualment costaria d'acceptar el fet que es disfressaren tots, grans i menuts, homes i dones, poca-vergonyes i vergonyosos.

Amor, amor, un hàbit m'he tallat
de vostre drap, vestint-me l'esperit;
en lo vestir ample molt l'he sentit
e fort estret quan sobre mi és posat.

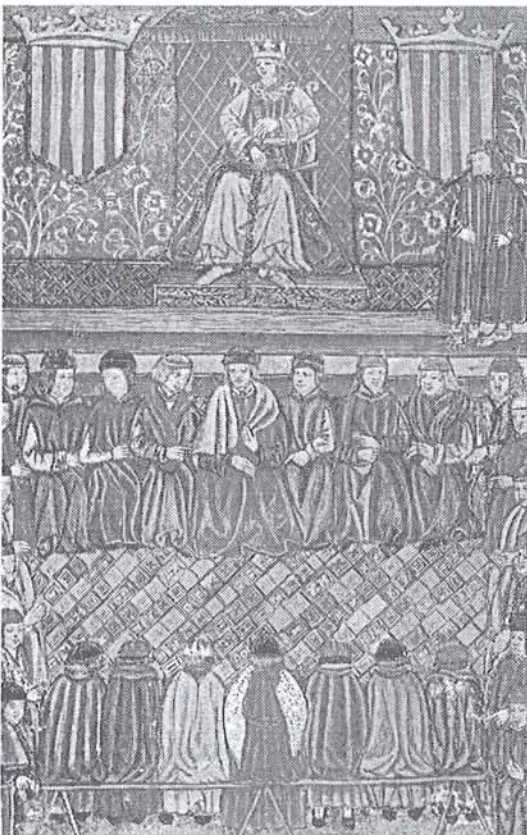
Així disposat, dolç me sembla l'amarg
tant és en mi enfeccionat lo gust!
Ha temps he cor d'acer, de carn e fust:
jo só aquest que em dic Ausiàs Marc.

LÍRICA POPULAR

Una auela a Benicassi
pujae parets amunt,
i de ràbia que tenie
s'arrancae els pèls del cul
(Dit a Borriol)

A Tales són dolçainers,
i a Artana són sarieros,
a Borriol pedrapiquers
i a Onda taulelleros.
(Dit a l'Alcora)

LITERATURA MEDIEVAL

Balada de la Garsa i l'esmerla

Ab los peus verds, los ulls e celles negres,
pennatge blanc, he vista una garsa,
sola, sens par, de les altres esparsa,
que del mirar mos ulls resten alegres;
i al seu costa, estava una esmerla,
ab un tal gest, les plomes i lo llustre,
que no és al món poeta tan il·lustre,
que pogués dir les llaors de tal perla;
i ab dolça veu, par art ben acordada,
cant e tenor, cantaven tal balada;

“Del mal que em fas no puc guarir,
si no em mirau
ab los ulls tals, que puga dir
que ja no us plau
que jo per vós haja a morir.

Si muir per vós, llavors creureu
l'amor que us port,
e no es pot fer que no ploreu
la trista mort
d'aquell que ara no voleu;
que el mal que pas no em pot jaquir,
si no girau
los vostres ulls, que em vullen dir
que ja no us plau
que jo per vós haja a morir.

(Joan Roís de Corella)

*Veles e vents han mos desigs complir
faent camins dubtosos per la mar.
Mestre i Ponent contra d'ells veig armar:
Xaloc, Llevant los deuen subvenir
ab llurs amics lo Grec e lo Migjorn,
fent humils precis al vent tramuntanal
que en son bufar los sia parcial
e que tots cinc complisquen mon retorn.*

*Bullira el mar com la cassola en forn,
mudant color e l'estat natural.
E mostrarà voler tota res mal
que sobre si atur un punt al jorn.
Grans e pocs peixs a recors correran
e cercaran amagatalls secrets,
fugint al mar on són nodrits e fets.
Per gran remei en terra eixiran.*

*Los pelegrins tots ensems votaran
e prometran molts dons de cera fets.
La gran paor traurà al llum los secrets
que al confés descoberts no seran.
En lo perill no em caureu de l'esment,
ans votaré al Déu qui ens ha lligats
de no minvar mes fermes voluntats
e que tots temps me sereu de present.*

*Jo tem la mort per no ser-vos absent,
perquè amor per mort és anul' lats.
Mas jo no creu que mon voler sobrats
pusca ésser per tal departiment.
Jo só gelós de vostre escàs voler
que, jo morint, no meta a mi en oblit.
Sol est pensar me tol de mon delit
car, nos vivint, no creu se pusca fer:*

*après ma mort d'amar perdau poder
e sia tost en ira convertit,
e jo, forçat d'aquest món ser eixit,
tot lo meu mal serà vós no veer.
O Déu, per què terme no hi ha en amor,
car prop d'aquell jo em trobara tot sol?
Vostre voler sabera quant me vol,
tement, fiant, de tot l'avenidor.*

*Jo són aquell pus extrem amador
après d'aquell a qui Déu vida tol.
Puix jo són viu, mon cor no mostra dol
tant com la mort per sa strema dolor.
A bé o mal d'amor jo só dispost,
mas per mon fat Fortuna cas no em porta.
Tot esvetllat, ab desbarrada porta,
me trobarà faent humil repost.*

*Jo desig ço que em podrà ser gran cost
i aquests esper de molts mals m'aconhorta.
A mi no plau ma vida ser estorta
d'un cas molt fer, qual prec Déu sia tost:
lladoncs les gents no els caldrà donar fe
al que amor fora mi obrarà.
Lo seu poder en acte's mostrarà
e los meus dits ab los fets provaré.*

Tornada

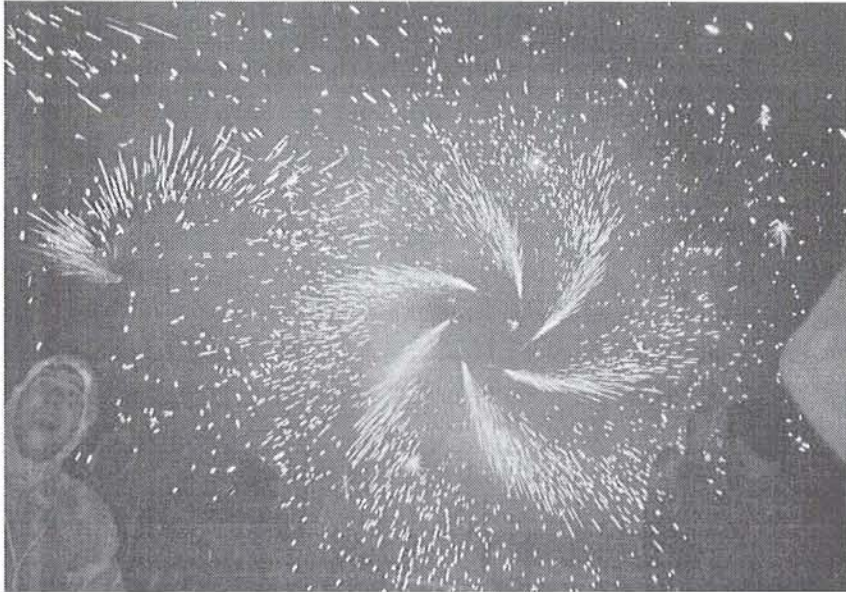
*Amor, de vós jo en sent més que no en sé,
de què la part pitjor me'n romandrà.
E de vós sap lo qui sens vós està.
A joc de daus vos acompanyaré.*

Ausiàs March

CORREFOCS

Imatge del correfocs

Les passades festes de Sant Vicent, del present any 1997, van marcar el punt de partida per a una de les celebracions festives més arrelades arreu del País Valencià, el correfoc. Ja fa molts anys que se celebren correfocs a les festes de la Magdalena de Castelló, i a les festes de Morella, Vilafranca, Vila-real, al Grau de Castelló, Benicàssim, i altres pobles de la rodalia. Però a Borriol és la primera vegada que se celebra, amb un gran exit i ja era hora, ja que ací les coses bones sempre arriben tard. Cal donar les gràcies als precursors

d'aquesta iniciativa i animar-los per a què continuen celebrant actes tan significatius com aquest, al qual sols li va faltar el toc de la dolçaina, que forma part indiscutible de la festa en molts pobles. Des d'ací volem animar a aquells que festejaren i també als propulsors del correfoc per a que impulsen altres iniciatives com recuperar la dolçaina, els nanos i gegants del Corpus, les cordades, la pilota valenciana, el bou i les falles de sant Cristòfol i altres tantes tradicions que abans hi havia tan arrelades a Borriol.

Cristian Linares i Bayo

Components del correfocs

ELS NOSTRES OFICIS

EL CALCER I L'ESPADENYA (1)

La indústria del calcer a Borriol és, sens dubte, ha estat un dels pilars bàsics de l'economia local de les darreres dècades, juntament amb altres oficis, i potser, juntament amb la indústria tèxtil de la comarca de els Ports, els dos treballs que més beneficis han aportat als pobles del nord del País Valencià. Va tindre els seus precedents més immediats en l'espardenyeria. Els inicis d'aquesta artesanía es poden datar d'èpoques molt antigues, ja que, encara que al principi no tingueren una finalitat comercial, sí que tenien la finalitat del consum popular. En llocs com Castelló o la Vall d'Uixó s'ha pogut constatar unes datacions inicials anteriors als segles XVI i XVII, respectivament, la qual cosa fa pensar que la datació de l'espardenyeria a Borriol compartiria la mateixa cronologia. En el cas de la Vall d'Uixó, al segle XVII, la població que treballava l'espardenya era la morisca, ja que en aquest poble hi havia una important moreria, a l'igual que a Borriol i a la Vilavella, tres dels centres més importants de les nostres comarques pel que fa als moriscs, cosa que fa pensar en l'estreta relació vinculant entre la primera indústria del calcer i els barris de les moreries.

Cap al segle XVIII eren molts els pobles de la Plana i del Maestrat que s'ocupaven de la indústria de l'espardenya, a banda de la Vall podem trobar Castelló de la Plana, Vila-real, Almassora, Betxí, Nules, Borriol, la Vilavella, Atzeneta del Maestrat, la Mata de Morella, etc. Tot eren zones on es conreava el cànem, especialment a la capital comarcal, on el gremi de seguers va adquirir gran importància. El segle XIX és quan arriben els avanços tècnics i l'abastiment massiu a l'exèrcit, dos factors que influeixen considerablement en l'auge del calcer i l'espardenyeria. Es produeix, bàsicament a la Vall, el canvi del cànem pel iute importat, a pesar que el primer va continuar amb la seua rellevant importància. La Vall d'Uixó va adquirir importància perquè l'exèrcit carlista estava en guerra (1ª Guerra Carlista), el qual va adoptar "l'espardenya de cara" o "espardenya minyonera".

Ja al segle XX podem distingir dos etapes bàsiques en el món de l'espardenya, que es veuen clarament a Borriol: fins als anys 50 aquesta indústria gaudeix de la importància d'abans; però a partir dels anys 50 aquesta manufactura entra en dura crisi a causa de la progressiva industrialització, i realment van anar desapareixent les empreses familiars artesanes per a anar creant una xarxa d'indústries petites i mitjanes que, en la seua producció opten per incloure cada volta més altres tipus de calcer, que no tan sols l'espardenya, a causa dels progressos tècnics que se'n deriven de la industrialització de les terres del País Valencià.

Indústria espardenyera el 1927

Localitat	Espardenyers	Taller espardenyes	Fàbrica espardenyes	Fàbrica calcer
Albocàsser		3		
Borriol	6			
Burriana		13		
Cabanes	2			
Castelló	29			
Forcall		4	1	
Todolella			4	
la Vall d'Uixó		11	49	1
Vila-real	9	16		

Font: Cambra de Comerç de Castelló

Fabricació d'espardenyes el 1946

Localitat	Tipus de fabricació			
	Manual	Mecànica	Mixta	Total
Benlloch	2			2
Borriol	2	2		4
Castelló	10	10	6	26
La Mata	5			5
la Vall d'Uixó	53	9	5	67
Vila-real	18	2		20
Villores	8	1		9

Font: MELIA TENA, C: *industrias del vestir...*, ob. Cit., pp. 88-90

L'artesania espardenyera es va reduïnt a poc a poc i s'incrementa el número d'empreses. El 1971 hi havia deu fàbriques, 8 en la Vall d'Uixó, 1 en Almenara i 1 a Borriol, amb un centenar d'operaris que simultàniament feien espardenyes amb altres tipus de calcer, cosa que s'ha reduït considerablement els darrers anys. Si es compara el mapa de localització de fàbriques i tallers espardenyers de 1955 amb el de 1927 es veu que, en un moment que la manufactura espardenyera encara ocupava un lloc destacat dins de les activitats secundàries, les fàbriques s'instal·laven en localitats amb tradició, com Castelló, Borriol, Forcall, Todolella, la Vall d'Uixó etc

Evolució de la indústria espardenyera

Localitat	1955		1965		1976		1983	
	Fàbrica	Taller	Fàbrica	Taller	Fàbrica	Taller	Fàbrica	Taller
Benlloch		2		1				
Borriol	2		2		1		2	
Castelló	14	3	1	2				
Les Coves	1		1		1			
Forcall	1	2		2		1	1	
la Vall d'Uixó	26	47	25	12	15	2	5	
Vila-real	4			3				
Sorita	1	6		3		1		1
Villores								1

Font: Cambra de Comerç de Castelló

Lidon Agost Francisco (foto) va nèixer el 1935 i dedicà cinquanta anys de la seua vida al treball de l'espardenya, ja que quan tan sols tenia 11 anys va començar a treballar com a empaquetadora i preparadora de les espardenyes per a la venda, feina que, degut al seu progrés en la fabricació, abandonà per a passar a fer el que deien "retallar", una de les tasques més pesades, ja que es feia amb tisores en mà. Així estigué trenta llargs anys, fins que arribaren les primeres màquines, prou rústiques, i que van fer més lleugera la feina. Lidon ha vist passar els anys i totes les innovacions que s'han succeït, així com els continus anys de crisi que envoltaren aquesta indústria artesanal durant els anys 70 i 80. El cànem i la tela, imprescindibles per a la confecció de les espardenyes, han estat d'antuvi el centre de la vida local borriolenca, i antigament les dones, responsables de tan important manufactura, se situaven a les portes de les cases o en tallers menuts i entre xerrades, contribuint de manera important a l'economia familiar

Lidón fent espardenya

CULTURA

ELS COLOMS

PRÒLEG

Per la seua docilitat i fidelitat, el colom ha despertat la simpatia de tots els pobles i ha estat incorporat a llurs mites i llegendes.

En la mitologia grega era l'au d'Afrodita. En la Bíblia anuncia a Noé la fi del diluvi. Així mateix, en la iconografia del món occidental ocupa una ampla simbologia, tant en la iconografia profana (símbol de la pau i de l'amor), com en la religiosa, on, a més de simbolitzar la Tercera Persona de la Santíssima Trinitat, ha estat utilitzada per tal de representar l'eucaristia (dos coloms bevent d'un calze), la regeneració per l'aigua del baptisme (coloms bevent en una font), la inspiració de l'Esperit Sant als doctors de l'Eglésia. etc.

Centrant-nos ja en l'afecció dels coloms esportius, d'origen remot, podem assenyalar, entre els documents que així ho acrediten, les disposicions dictades per Enric IV de Castella, en les Corts de Salamanca, per a la protecció dels coloms i dels colomers. Ordre que fou ratificada pels Reis Catòlics en carta enviada al Justícia de la ciutat de Múrcia, amb data del 22 de desembre de 1488.

Anys més tard, el 25 de maig de 1759, foren aprovades les ordenances per als afeccionats de la ciutat de Cadis, aprovades per la Real Chancillería de Granada.

També hi ha una Pragmàtica Sanció, amb força de Llei, dictada per Carles III l'any 1784.

Malgrat tractar-se d'un esport tan antic, la seua configuració moderna naix durant la II República, quan l'any 1932 es creà la Federació Regional de Societats Columbicultores a València. La part menys positiva la dona el fet que aquesta federació agrupà inicialment colomaires valencians («de les tres províncies»), murcians i d'Albacete. La inclusió d'aquestes províncies castellanoparlants ha estat una rêmora que lingüísticament i socialment ha pesat com una llosa sobre la valencianització d'aquest esport nacional valencià.

Després de l'obligat, i trist, parèntesi de la Guerra Civil, la colombicultura coneix una expansió inusitada dins l'Estat Espanyol, cosa que féu que fos acollida al si de la Delegación Nacional de Educoción Física y Deportes el 24 de novembre de 1944. Fou aleshores quan es constituí la Federación Española de Columbicultura, amb seu, com no, a València, on encara hi continua.

Aquest esport esta protegit pel Decret del Ministeri de la Guerra de IX d'agost de 1935 («Gaceta de Madrid», del 31 d'agost), per l'Ordre de la Presidencia del Govern del 10 de desembre de 1963 (B. O. E. n.º 300), així com per les disposicions que emanen del Consell Superior d'Esports.

ELS DISTINTS TIPUS DE COLOMS

Els coloms actuals pertanyen a l'ordre dels Columbiformes, que és un dels més abundosos, i on s'inclouen dues famílies: la Columba o dels coloms pròpiament dits, i la Streptopelia o de les tórtors. Consten, però, de tres-cents vuit espècies distintes a tot arreu del món.

A les nostres terres tenim representants de totes dues famílies, bé en estat salvatge, vé en el domèstic. Ens ocuparem especialment dels coloms domèstics, si bé hem de tindre en compte que l'origen d'aquestos és sempre l'estat salvatge. Dins la família Columba sols existeixen en estat silvestre tres especies SALVATGES:

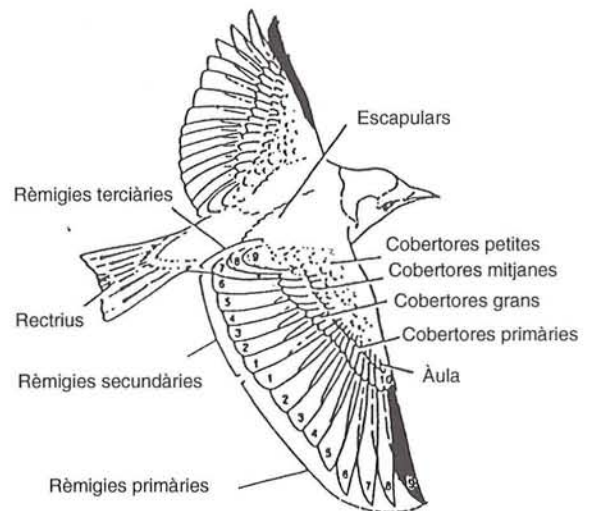
Colom roquer (Columba livia), que es conform amb els domèstics amb certa facilitat, i que, segons la Història natural dels PPCC és l'origen d'aquests darrers, amb multitud d'encreuaments succesius, bé entre ells, bé amb l'altres colúmbods, com ara el tudó o, més difícilment, la xitxella.

Tudó (Columba palumbus), de major tamany que l'anterior (assoleix fins 40 cm.) i més sedentari. Segons el Diccionari de Pompeu Fabra, és aquest colom l'origen dels domèstics. Encara que, bassant-me sobretot en el seu tamany, jo crec que deuen ser possiblement l'origen, efectivament, d'una de les races domèstiques, la dels peters, que veurem més avant. Pot ser siga el turcàs (cast. torcaz).

Xitxella (Columba oenas), és un colom esvelt i gràcil, de 30-35 cm., d'un color gris franc general, però proveït d'uns reflexos blasivos molt potents al coll, ben característics; que també apareixen en algun que altre domèstic, cosa que ens fa pensar en algun possible encreuament més llunyà que en els anteriors.

De la segona família, la de les tórtors, sols posseïm un parell d'espècies a les nostres terres; una de forastera, la tórtora turca (Streptopelia decaocto), que penetrà a Europa des d'Àsia a començaments del segle actual; i una altra nostrada, des de ben antic, la tórtora pròpiament dita (Streptopelia turtur), que és de petites dimensions (no passa de 26-28 cm.), amb ales de color castany i negre per damunt, i cos d'un gris vinós, tret de l'abdomen, que blanqueja; l'ull centra una àrea rogenca, i destaquem també unes ratlles blanques i negres a ambdues parts al coll. Aquesta espècie, per causa de l'abús cinegètic està en franca regressió, encara que la podem trobar ja com animal domèstic, dedicat, sobretot, a l'alimentació humana. La pronúncia d'aquest animal a la Vall d'Albaida és totalment castellanitzada (Tórtola).

Així mateix, la Generalitat Valenciana, a través de la seua Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, ha dictat una sèrie de decrets, com ara el 190/1985 (del 9 de desembre de 1985), en el qual es regularen els torns de vol dels coloms esportius i missatgers.

Finalment cal assenyalar que, dins la nostra literatura apareixen nombroses referències a aquest esport, fonamentalment els escriptors valencians de la Decadència (a partir del segle XVIII). Així ho indiquen els textos de Carles Ros («Romanços», 1740; «Romanç dels colomaires i varietat de coloms», un poc posterior), del xatívi Sanelo, de l'alcoià Martí Gadea, d'Escrig, de Constan ti Llobart (ja en la Renaixença), i, més modernament, Joan Francesc Mira, entre d'altres escriptors actuals.

Entre el **COLOMS DOMÈSTICS**, segons les característiques, orientades a alguna activitat d'aprofitament humà, podem assenualar els següents tipus. Evidentment, cap d'aquestes races no es correspon estrictament a qualsevol de les espècies silvestres -pures- adés esmentades. El que passa és que, segons la finalitat, tenen més accentuades determinades característiques específiques. Veiem les denominacions populars a Montaverner:

Missatgers: de tamany més menut que el **paputs**, són idonis per a volar llargues distàncies. Antigament s'empraven per a trametre missatges, fonamentalment en tasques militars.

El seu bec és llarg i ample. Tenen el nas prominent.

Peters: són els més grans. S'empren per a criar-los, engreixar-los i menjar-se'ls, per la gran quantitat de carn que posseeixen.

Desrabats o tirenyos (possible castellanisme): reben la primera denominació perquè se'ls arranca la cua amb la finalitat d'entorpir llur vol, en usar-los al tir de colom. Són coloms salvatges, semblants als missatgers, però amb un nas més menut.

Paputs¹ o esportius: són els que ens interessen ara. Reben el primer nom del pap tan prominent que posseeixen, especialment els mascles. Encara els augmenta més de tamany quan, davant d'una femella, s'exciten i intenten atraure-la, al mateix temps que la galantegen i rumben.

Es creu que es tracta d'un híbrid entre l'antic colom **gavatxut** (cast. *bujo*) espanyol i (possiblement) l'espècie ja desapareguda del colom **laudí²** (cast. *laudino*). També es creu que hi ha hagut certa hibridació amb el tipus de paputs (cast. *buchón*), tal com són el granadí, el sevillà, el colillano, el rafeño, etc.

Entre les seues característiques fisiològiques, a banda del pap tan inmens, destaca el bec ample i més curt que en la resta de coloms, i el seu nas, més redó.

Entre les característiques de comportament destaca la seua docilitat, resistència i capacitat d'orientació, a banda d'una gens menyspreiable velocitat de vol.

Entre els colomaires de Montaverner hi ha un parell de races que són considerades «més fines», «paputs més vertaders». Són els següents: **colom «pic» de gafarró**, que posseeix el bec molt curt; i **calcut**: que és un paput que té la part superior de les potes amb peï.

¹ Dits raça **butge** a Onda i **butxos** a Benifaió. Evidentment es tracta de formes castellanitzades (a partir del castellà *buche*=pap)

² Afirmar Magali Ruiz que «el colom **laudí** (sie) va eixir d'uns creuaments que va fer el pare franciscà Llaudis, al convent d'Ontenyent. Aquest colom tenia com a missió tancar la cacera. El laudí és el precursor del que avui s'anomena colom esportiu».

ANTONIO CANALES
Mª CARMEN

Perruqueria Mixta

LOCAL CLIMATITZAT

Sánchis Guarner, 3
Tel. (964) 32 11 73

12190 • BORRIOL
(Castelló)

CAIXA RURAL CREDICOOP

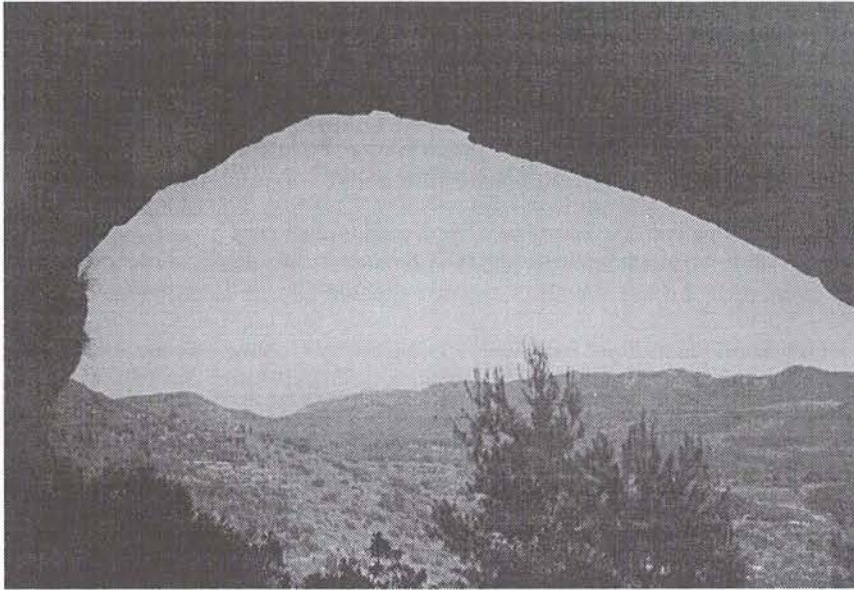
CAIXA RURAL CREDICOOP, S. COOP. DE CRÈDIT

GRUP CREDICOOP

La Caixa Rural
amb la cultura

EXCURSIÓ A LA COVA NEGRA

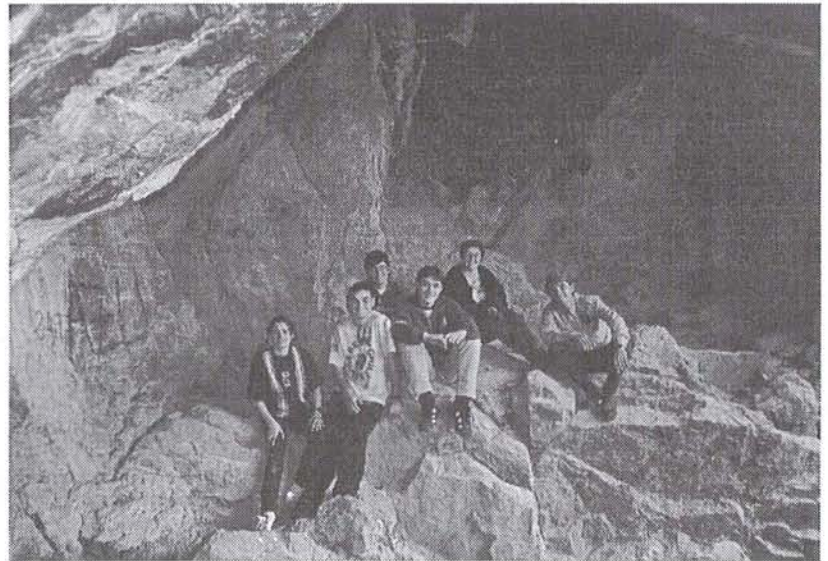
Vista desde dins de la cova

ho vam trobar tot cobert de vegetació arbustiva i matoll mediterrani, amb bona mostra de plantes aromàtiques (romer, timó), coscoll, teix (*Ulex europaeus*), boja blanca (*Sarothamnus scoparius*), i moltes argelagues. La vista que s'assoleix una volta arribats a la Cova Negra és d'una magnífica bellesa i gratitud per a descansar, després de l'arriscada i llarga pujada a la mateixa.

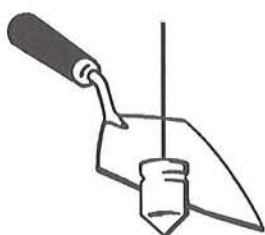
La cavitat es presenta en forma d'abric per la part de fora, mirant cap a l'antiga via romana o camí Vell, just enfront de la Talaia i les pujades de les Costes de la Pobla. La seua llargària encara no s'ha aconseguit mesurar, encara que es poden caminar alguns quilòmetres per dins d'ella. Alguns prehistoriadors i interessats en el tema li han catalogat algun interès arqueològic de l'època neolítica, a pesar que encara no ha estat suficientment estudiada aquesta. Els darrers capítols històrics que l'envolten es remunten a la darrera guerra civil, entre 1936 i 1939, quan també fou refugi de militars i civils.

Actualment, i benauradament, es troba aïllada del món material, envoltada d'una grossa capa vegetativa, que la protegeix de qualsevol penetració estranya i visita massiva de persones, esperem que continue així; nosaltres li vam tirar algunes fotos per al record.

Nati Alcañiz i Gascó

Alguns components de la redacció i José Angel Ortíz (Guarda de camps)

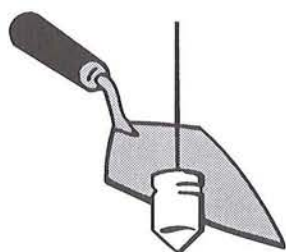
IVATHER, S.L.

CONSTRUCCIÓ I EDIFICACIÓ

MIGUEL ANGEL SALES PORTOLES

Trinquete, 18 • Telèfon (964) 32 18 76

12190 **BORRIOL** (Castelló)

OBRES ESTIVER, S.L.

CONSTRUCCIÓ I EDIFICACIÓ

Trinquete, 18 • Telèfon (964) 32 18 76

12190 **BORRIOL** (Castelló)

Units pel passat - Units pel futur - Units per
esta terra - Units pel somnis - Units pel
treball - Units per les festes - Units pel paisatge
Units per l'esforç - Units pel calor - Units per
Bancaixa - Units pel futur - Units per Bancaixa

BANCAIXA

.....
Caixa d'Estalvis de València, Castelló i Alacant